

על התגלחת בעומר

מקורות מנהגי העומר

מנהגי האבלות בימי העומר אין להם זכר ושארית לא בדברי התלמוד ואף לא במדרשי חז"ל הקדומים, התנאיים, אף על פי שכבר התלמוד (יבמות סב ע"ב) מציין את מיתת תלמידי רבי עקיבא במגפה בימים אלו. מעיון ראשוני בתורתן של גדולי הפוסקים הראשונים, הרי"ף ועמוד ההוראה רבנו הרמב"ם והרא"ש, אין זכר למנהגי אבל בימים אלו. ואף אם תאמר כי אלו אמונים יותר על התלמוד, הדבר תמוה כמה תמיהות: א. פעמים הרבה מצאנו שציינו בפסקיהם למנהגים שפשטו עד ימיהם; ב. כבר מצאנו רושם למנהגים אלו במקצת מכתביהם של הגאונים¹ שקדמו להם; ג. המעיון בכתבי הגאונים

1 לראשונה מצאנו בתשובות הגאונים: "וששאלתם. למה אין נושאים נשים בין פסח לעצרת? הווי יודעים שלא משום איסור הוא, אלא משום מנהג אבלות. שכך אמרו חכמים: 'שנים עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לר' עקיבא, וכולם מתו בין פסח לעצרת, מפני שלא נהגו כבוד זה בזה, וכולם מתו באסכרה. ומאותה שעה ואילך נהגו הראשונים שלא לכנוס בימים אלו. ומי שקפץ וכנס, אין אנו קונסין אותו לא עונש ולא מלקות. אבל אם בא לשאול לכתחלה, אין מורים לו לכנוס. ומי שרצה לקדש, מקדש, לפי שאין שמחה אלא בחופה (סוכה כה ע"ב)" (שערי תשובה, סימן רעח). יש מי שמייחס את התשובה לרב האיי גאון, בנו של רב שרירא גאון, ראש ישיבת פומבדיתא, אחרון גאוני בבל במאות האחת-עשרה והשתים-עשרה. מתשובה זו למדנו כי המנהג הונהג כבר אחר המגפה, אך תמוה כפילות השו"ת בתחילה 'ומאותה שעה נהגו', ולשם מה חזר וכתב 'הראשונים', הרי מאותה שעה מדובר בשקיבלו עליהם? ! אולם יותר תמוהה מסקנת תשובה זו, אחר שהתקבל המנהג לאיסור, על שום מה אין המנהג מחייב ואין עוברים עליו באיסור, ולכל הפחות פורץ גדר ייקרא מי שעושה כן. ועדין צ"ע מהי ההבחנה בין מנהג איסור למנהג אבלות. בדומה לתשובה זו, רש"י, מחכמי אשכנז בצפון צרפת, ראשית המאה האחת-עשרה, האורה ח"א, סימן צב, הלכות עצרת, אך לא ציין שכך נשאלו או הורו הגאונים. כך שהדבר צריך עיון אם תורת הגאונים חתימי עליה.

ובהלכות רי"ף גיאת (מאה שערים), הלכות חדש וספירת העומר, כתב קרוב לזה בקצת שינויים. וזה לשונו: "ומנהג בכל ישראל שלא לישא בין פסח לעצרת ומשום אבלות הוא, ולא משום איסור הוא, שכך אמרו חכמים: שנים עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לר' עקיבא, וכולן מתו בין פסח לעצרת, שלא נהגו כבוד זה בזה, וכולן מתו באסכרה. ומאותה שעה ואילך נהגו להתאבל עליהן, שלא לישא אשה בימים הללו. ודוקא נשואין שעקר שמחה בחופה ובכניסה, אבל לארס ולקדש לא. ונשואין נמי מי שקפץ וכנס אין עונשין אותו. אבל אם בא לשאול לכתחלה, מורין לו שלא לעשות ושלא לסתור מנהג ישראל. וכן הורו הגאונים". ריצ"ג, ראש ישיבה בספרד במאה האחת-עשרה. מדבריו הנך למד: א. זה כבר מנהג כל (?) ישראל; ב. מנהג שהונהג אחר המגיפה מיד; ג. לא זכר כי המנהג מנהג ראשונים; ד. אחר הכל ציין שכזו היא הוראת הגאונים (שמא ראה או שמע שיש מערערים על מנהג זה והיה צריך לחזקו). עכ"פ, מתשובות הגאונים והרי"ף גיאת יוצא שהכונס מבלי לשאול לא גוערין בו ולא קונסין או מלקין וכיו"ב, סימן וראיה כי מנהג זה קלוש ביסודו.

הללו יראה שכבר נהגו בזה סמוך ונראה לשעת המגפה, אף על פי שאין לפנינו רמז תלמודי או מדרשי לדבר. נמצא שמהתמיהות הללו עולה ברור, וכך הדעת נוטה, לאור התלמוד ורבנו הרמב"ם, שהמנהגים הללו וכיוצא בהם תלויים ועומדים בדעת האדם והעם, ואינם בכלל הוראת חז"ל או תקנתם. כלומר, אם מצאנו שרבים תולים את מידת הצלחתם לפי ימים ועונות, כבר לימדונו חז"ל (פסחים ק"ב) בעניין זה וכיוצא בזה, "כל דקפיד קפדי בהדיה. ודלא קפיד לא קפדי בהדיה"², ומשום כך הרי"ף ורבנו

והראב"ן (רבי אברהם בן נתן הירחי, מחכמי לונל, פרוכנס המאה השתי-עשרה), בספר "המנהיג", הלכות אירוסין ונישואין, כותב: "ואין מנהג לכנוס בין פסח לעצרת, ולא מפני שאיסור יש בדבר, אלא למנהג אבילות על מה שאירע, שבאותו הפרק מתו י"ב אלף זוגות תלמידי לר' עקיבה על שלא נהגו כבוד זה לזה, אבל מקדשין, שאין שמחה אלא בחופה בקידושין בנישואין. ומי שכנס אין בו שום איסור שבעולם. ואך מנהג בצרפת ופרובינצ' לכנוס (מל"ב) [מל"ג] לעומר ואילך. ושמעתי בשם רבי ר' זרחיה מגירונדא שמצא כתו' בספר ישן הבא מספרד, שמתו מפסח ועד פרוס העצרת. ומאי פורס? פלגא. כדתנן: שואלין בהלכו' הפסח קודם לפסח ל' יום ופלגא, חמשה עשר יום קודם העצרת, וזהו ל"ג לעומר. אב"ן". מדבריו אתה למד: א. לא הדגיש כקודמיו כי מנהג מניעת נישואין היא הוראת הגאונים או מימות תנאים; ב. אחר הכל הדגיש שאין בו שום איסור בעולם; ג. לא ציין בבא לישאל היאך מורין לו, כנראה לפי מידת הדין (? !).

ותמוה הדבר במקצת, כי בעל 'אורחות חיים', הלכות קידושין, לרבי אהרן הכהן (מלונל), מחכמי נרבונה שפרובנס במאות השלוש-עשרה והארבע-עשרה כותב: "ומנהג שלא לכנוס מפסח ועד עצרת, וגם לא מסתפרין, מפני אבלות י"ב אלף זוגות תלמידים שהיו לו לר' עקיבא, ומתו כולן מפסח ועד עצרת. וכולן מתו באסכרה על שלא נהגו כבוד זה לזה. ומאותה שעה ואילך נהגו שלא לכנוס ולא להסתפר. ואם קפץ וכנס, אין קונסין אותו. ואם בא לשאול, אין מורין לו כן, אבל לקדש ודאי מותר. ואלו האנשים שלא דקדקו אלא עד ל"ג לעומר טועין הן, כי מפסח ועד עצרת היה המקרה. ומה שזכר ל"ג בעומר, אין זה כי אם מפני שאין מפסח ועד עצרת כי אם ל"ג ימים לבד שבתות וח' ימי הפסח וג' ימים של ראש חדש. והר"ז ז"ל תירץ ואמר כי מצא בספרים ישנים מפסח ועד פרס החג. ופרס פי' ט"ו יום, כדאמר' שואלין ודורשין בהלכות הפסח ל' יום קודם החג. ויש מונעין ג"כ להקזי ולקבל רפואה לפי (שאיין) [שהן] מועדין לפורענות והבוטח בשם חסד יסובכנו. וגם אין נושאים נשים מצום הרביעי עד ט"ו באב מפני אבלות והתלאות שמצאו אבותינו בימים ההם". מדבריו יוצא: א. כי החלו לנהוג כבר אחר המגיפה הן במניעת נישואין והן במניעת תספורת, והדבר קצת תמוה לאור דברי קודמיו, כאמור, ומאין לו מסורה זו ביחס לתספורת? !; ב. הוא אינו מציין כי זה מנהג אבילות ולא איסור כקודמיו. וראה עוד לשו"ת יין הטוב, ח"ב, אור"ח, סי' יא, שדן אימת נתקבל מנהג זה, וי"ל ע"ד. ולהעיר כי כבר היו שכתבו על מנהג מניעת הנישואין בעומר כי לא שערותו חז"ל ושאינו לפי הדין ודרך האמת (ראה ברכ"י אור"ח סי' תצג ס"ק י, בשם הטור ברקת, מהר"ש שער אריה, מהרי"ש לינגו).

והן זה עתה ראיתי למאמר "היש בסיס לגזירות העומר וחיובן בכל ישראל" לרב אהרן קאפח, מנחת אהרן, עמ' 48-68, ושם העירו לנכון, הערה 7, החכם המלומד פרופ' ירחמיאל ברודי העיר כי לא תמיד כשמצוי בלשונות הראשונים בשם הגאונים, הכוונה לגאוני בכל אלא לראשוני גאוני אשכנז. ואכן כך הוכחתי במקום אחר לעניין הוראת הגאונים במליחת בשר שעבר עליו שלושה ימים. וראה תשובת מהר"י קאפח, עלון אור ההליכות, תמוז התשע"ג, שכתב בכיו"ב, ומינה תדון.

2 וראוי להעיר כי בגמ' פסחים שם לפנינו: ישנה תוספת אחר "כללא דמילתא" וכו': "ומייהו למיחש מבעי", כלומר אף אם אינו קפדן עליו לחוש להקפיד לכתחילה. ולכאורה תמוה הדבר מדוע? וברשב"ם שם הסביר זאת, שאל"כ למה נזכרו בגמ' והיה לחכמים להרחיקם לגמרי. ועיין למאירי, שם קט ע"ב, דרך חכמים בעניין תפיסת ההמוניים למה לא חששו לעקרם. אולם המעין נכוחה יראה לנכון כי בנוסחאות התלמוד כתבי יד אין זכר להוראה זו (דקדוקי סופרים שם). וראה עוד לבעל הלכות גדולות, סי' עד, הל' תמורה, שהביא כללא

דמילתא ולא הביא תוספת זו. וכן במגורת המאור ועוד (עיין הע' ע' דק"ס שם). ונ"ל כי הדבר פשוט שאינה הוראה היוצאה מחכמי התלמוד, כי בסמוך לכך נאמר: "במערבא (=אר"י) לא קפדי", ובוודאי באר"י לא רק עמי הארץ איכא אלא בתלמידי חכמים שבה, ועכ"ז לא חשו גם לכתחילה להקפיד. ואכן ראה לכמה ראשונים שכן מוכח מדבריהם שאין לחוש לכתחילה (המאורות פס' קט ע"ב; רבנו יונה בברכות סו"פ ז' בעניין כוס שני; המכתם שם; המאורות שם; המאירי שם). משום כך מובנים יותר דברי חז"ל בנדרים לב ע"א: "כל המנחש לו נחש". וביארו במיוחס לרש"י והר"ן שם שהרודף אחר ניהושים, הניהושים רודפים אחריו. ובתו"ת (במ' כג הע' יב) בהכרת בלעם בחסינות עם ישראל, שאינם מושפעים מקללות נחשים וכשפים, "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל", כתב: "ר"ל כל שעוסק בניהושים ורואה בכל דבר ענין ניהוש, הניהוש רודף אחריו, כי מטבע האדם כך הוא, שכל מה שמשקיע דעתו ברעיון אחד ומאמין בו אותו הרעיון רודף אחריו, ומטרידו בכל הלכותיו ומעשיו והגיוניו. ונראה דזהו הפירוש מ"ש בפסחים ק"י ב' מאן דקפיד קפדינן בהדיה, יעו"ש". וראה גם לירושלמי שבת פ"ו ה"ט: "כל המנחש סופו לבא עליו". ואכן מצאנו לגדולי האחרונים שאין לחוש לכתחילה (ראה לחת"ס אבה"ע ס"ס קטז בעניין צוואות ר"י החסיד; שו"ת יבי"א ח"ד בעניין לקיחת דברים מבית אבל בשבעה; שו"ת יבי"א ח"א י"ד ב אות ט במש"כ להרב ב"ץ אבא שאול במים שנמצאו בתרנגולת שנשחטה, שאין לעורר חשש סכנה על אכילתה למי שלא חושש, ובפרט במקום הוראה כד"ן).

ואציין כי מצאנו לחכמי הזמן שהיו שכתבו כי בזה"ז אנו בגדר לא מקפידים (ערוה"ש יו"ד קטז ז; המאורות והמאירי שם; שו"ת דברי יצי"ב (צאנו) יו"ד סי' נט ובפרט בדור הזה עיי"ש; שו"ת יבי"א ח"ד אבה"ע י עיי"ש ראיותיו). ויש שכתבו שנעלמו או נחלשו בזה"ז כוחות אלו ע"פ דברי התוס' ביומא עז ע"א וחולין קז ע"ב ועוד. וראה לתמיהת מרן הב"י על הטור, אור"ח קע, ד, וז"ל: גרסי' בער"פ לא יאכל אדם תרי וכו' (קט:). כלומר שבאותו זמן האוכל זוגות או שותה זוגות היה בא לידי סכנה. ומיהו כתבו התוספות בפרק כל הבשר (חולין קז: ד"ה התם): והאידינא לא קפדינן בהכי לפי שאין סכנה מצויה לבוא בזמן הזה ע"י כן. ולכן לא ידעתי למה כתבו רבנו (=הטור, רבנו יעקב בן הרא"ש). ואם היה דעתו לחלוק ולומר דגם בזמן הזה, יש ליהזר בכך היה לו לכתוב כל החילוקים שנאמרו בגמרא בעניין זה).

ועוד רבים עמדו בחקירתם מדוע רבנו הרמב"ם מתעלם מסוגיה זו ולא חש לכתחילה לכל הפחות (לדוגמה: שו"ת שם אריה יו"ד סי' כז). והא לך לשון הרב שו"ת יבי"א ח"ב, אבה"ע ז, סי' ז, שדן בדבר נישואי נגד צוואת הר"י החסיד, ובין היתר בנה יסודו ע"ד רבנו בתשובה והוראת גדולי דורו, וז"ל או"י יג: "ונראה עוד כי אפילו במקום שנהגו להחמיר, ומאן דהוא רוצה להקל ואומר שאינו מקפיד ע"ז, אין למחות בידו בחזקה. וכ"ש שאם קפץ אחד ושידך או קידש, דשפיר דמי לכנסה. שהרי גדולה מזו מצאנו להרמב"ם בתשו' הובא בכ"מ (פכ"א מהא"ב הל' לא) בדין קטלנית, שאין בזה איסור, אלא הוא מרוחק על צד הניהוש והפחד והתמהון, שיש ברוב השעות שינזקו בהן הגופות החלשים, ואין חילוק בין זה לאוכל מכישר דאסר גנאה (חולין קה:). ואע"פ שיש חכמים שסוברים שלא תינשא, אומרים לה אם תמצאי מי שיקדשך לא נחייבו לגרש. והיו מערימין ומקדשין בפני שני עדים, ואח"כ כותבים לה ב"ד כתובה, ומכניסין אותה לחופה וכו'. וכן היו עושים בית דינו של הר"ף ובית דינו של הר"י הלוי אבן מיגאש תלמידו וכל הבאים אחריהם. וכן אנו עושים במצרים להתיר. עכ"ל. וע"ע בשו"ת הרמב"ם (ירושלים תרצ"ד, סי' קע). ע"ש. ואם בדין קטלנית המבואר להדיא בש"ס היו אומרים לה כן, ולא היו מוחים בידיהם, כ"ש בעניני צוואות ריה"ח (שמבואר בש"ס להיפך, וי"א שלא צוה אלא לזרעו. א"נ במשולשים). שהרצפה להקל אין לגזור בו... מ"מ הריב"ש (סי' רמא) הסכים לד' הרמב"ם. וכ"פ מרן בש"ע אבה"ע (סימן ט). והכי נקטינן... ובוזה שאין לו יסוד בש"ס, נראה פשוט שאף הרא"ש וסיעתו הן הן יודו שיכנסו לכתחלה... ואל תשיבני ממ"ש הרמב"ם (פי"א מה' רוצח ה"ה), וז"ל: הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות. וכל העובר עליהם ואומר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך, או איני מקפיד בכך, מכין אותו מכת מרדות. ואלו הן, לא יניח אדם פיו על הסילון המקלח וישתה וכו' שמא יבלע עלוקה. ולא ישתה מים מגולים שמא שתה מהן נחש וכו'. ע"ש. וכ"פ מרן בחו"מ (ס"ס תכז). ע"ש. כי בצדה תברא, דהתם בסכנות טבעיות מיירי. ולא בסכנות סגוליות שאינם ע"פ הטבע. וכנ"ל (אות י), שיש חילוק גדול ביניהם. וז"ש הרמב"ם בתשו' הנ"ל גבי קטלנית, שאין כאן איסור, אלא הוא מרוחק על צד הניהוש וכו'. ואין חילוק בין זה לאוכל מכישר דאסר גנאה. ע"כ. וע"כ

הרמב"ם והרא"ש לא ראו בזה לא הלכה ולא תקנה אלא מנהג לקפדנים וחששנים ותו לא, מנהג שאינו מחייב לא בדורו וכל שכן לא בדורות הבאים. ואם עדיין יתעקש המתעקש ויאמר: הרי מצאנו למנהגים הללו שורש כבר בימות הגאונים, ואחריהם אין לפקפק, מפני שדבריהם דברי קבלה, אשיבנו בכמה פנים: א. הכלל נכון גם לגבי הגאונים, "אם קבלה נקבל, ואם לדין יש תשובה"; ב. לעצם הכלל האומר שדברי הגאונים דברי קבלה הם, כלל זה נתון בספק גדול, וערבך ערבא צריך, וצריך למשכונני נפשין, איה מקום כבודו.³ ולעניינו, מעשיהם של גדולי הפוסקים הראשונים, קרי הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, מוכיחים שהתעלמו מהוראת גאונים זו הלכה למעשה; ג. כבר ידועים דברי הרמב"ם שאין הוראת הגאונים מחייבת בהוראת ההלכה, כי אם במקומות שפשטה הוראתם, ורק הוראת התלמוד מחייבת את כל בית ישראל, כהוראת בית הדין הגדול (ראה דברי רבנו בהקדמתו לספר "משנה תורה"); ד. אם הוראת גאונים זו הייתה

שהרמב"ם מחלק בין סכנות טבעיות כגון גילוי וכיו"ב, לסכנות סגוליות כגון קטלנית. וכעין מ"ש הרמב"ם בפי' ליומא (פג). ע"ש. וע' בתשו' המיוחסות להרמב"ם (ס"ס קכא). עכ"ל היב"א.

ומכאן תשובה מוצאת לשו"ע המקוצר (ח"ו אבה"ע א סי' קצח עמ' קנט הע' טז), שתמה על רבינו מדוע התעלם ממנהגי הספירה שכבר היה נהוג בזמן הגאונים. ולא ידעתי מה מקום כלל לתמיהה זו. א. גם אם תורת הגאונים חתימי על הוראה זו, הרי כבר רבנו קבע בריש ספרו בהקדמתו ליד' כי אין הוראת הגאונים מחייבת את כלל ישראל, ואינה כי אם למקום שהתפשטה הוראתם. ב. גם אם תאמר כי מנהג ישראל הוא, לפי הבנת רבנו אין מנהג זה מנהג חכמים אלא בעלי חששות וקפדנות ואין להורות או לחוש להם מעיקרא כאמור לעיל. והא לך לשון הגאון יב"א ח"ה אור"ח סי' לח: "ומעתה נראה דכ"ש בימי הספירה דקילי טובא שאין יסוד בש"ס לחומרא זו, ואינה אלא מנהג, וכמש"כ לעיל בשם הגאונים". ועוד כתב שם להשיב ע"ד בעל שבות יעקב: "ולכן מה שהביא השבו"י ראייה מאותו מעשה שהיקל חכם אחד לעשות נישואין בימי הספירה ולא עלה זיווגם יפה, לא שמה מתיא, דאפשר דגברי קפדני הוו ומאן דקפיד קפדי בהדיה, וגם אין ללמוד מהפרט על הכלל, וכמה אנשים שנושאים בימים כתקון, ובמילוי הלבנה, ואעפ"כ לא מסתייעא מילתא, ואין זיווגם עולה יפה, ומי יעמוד בסוד ה'. ועכ"פ כשהחתן והכלה הנוגעים בדבר אינם מקפידים כלל, ואין לבם נוקפם, ויש צורך ושעת הדחק לעשות נישואין בימי הספירה, יכולים להורות כדעת האחרונים, שהתירו כשלא קיים עדין פרייה ורבייה, כיון שמעיקר הדין מותר".

ובאשר למנהג תימן, נתפשט בדורות האחרונים לימנע מלשאת אישה בימים אלו, אולם כבר מהרי"ף (שו"ת פעו"צ ח"ב סי' קיא) העיד כי עשה מעשה והשיא מי שלא קיים פו"ר, וכ"כ ההלכה מהר"ד משרקי (שת"ז תצג ס"ק ד), שכן יש להורות היתר נגד המנהג. וכן העלו שושנת המלך ותורת חכם שם. ונפליתי כי מעשה היה ברדאע בזמן מהר"י עומסי, והשיאו מי שלא קיים פו"ר, ומהר"י עומסי סבר כי יש בכך פריצת גדר במנהג, ופנה למהר"י יצחק הלוי, וזה השיבו בתחילה שאין להשיב כנגד המתפרצים, אולם המנהג מימי אבותינו לאיסור מדור דור, ולא ראינו ולא שמענו למי שנושא, וכך קיבלו לאיסור, ולאחר מכן מהר"י עומסי מציין ששלחו זאת למהר"י יצחק, והוא השיבם להיתר, ולא היה לו להשיבם. ואני תמהתי, מה מקום מעיקרא לאיסור, וכי גדולי עולם מחכמי תימן ורבניה המעידים שעשו מעשה להיתר כפי שורת הדין אינו די להוכיח כי מנהג איסור שהוא כדעת ההמון כיו"ב אינו תופס מעיקרא. לכן אין לנו אלא להחזיק בדרך ההוראה של עמוד הוראה דוגמת הגאון 'ביע אומר' כאמור.

3 וכבר בחילופי מכתבים ששלחתי להרשל"צ הגר"י יוסף, בעל 'ילקוט יוסף', בין היתר דנתי בכלל זה, אם מוסכם לכו"ע, ופורסמו מכתבים אלה בספר הזיכרון נחלת חיים (עוזריר) עמ' קו-קיו, והסכים עמי כי לאו כו"ע חתימי עליה. עיי"ש.

ידועה ופשטה בימות הגאונים, למה לא לא נאמרה במקורותיהם אזהרה מפני נישואין בימים הללו, ובעיקר לא בסידור רב סעדיה גאון ולא בסידור רב עמרם גאון, ואפילו בתקופה מאוחרת יותר, בדברי רב אחאי גאון או בשאלתות או ב"הלכות גדולות".

ראיתי חובה להקדים כל זאת אחר שראיתי לבעלי אסופות ב'מנהגי הספירה' בכלל, ובפרט מנהג בני תימן, שקצתם החריפו בלשונם יותר משורת הדין ביחס לתגלחת הזקן בימים אלו. וכיוון שרבו שואליי, בפרט מאלו המגולחים למשעי, שהתעוררו לשאול על התגלחת בעקבות דבריהם של המערערים עליה, שמא אינם נוהגים כהלכה כשהם מגלחים את זקנם מפני כבוד שבת או כבוד ביתם או כבוד הבריות. לכן החלטתי להרים את קסתי ולהעלות בציפורן חרוטה ולהעמיד כדרכה של תורה, לא מנחת קנאות, אלא בדרך הנכונה העולה בית אל, ותפילתי כי יתקבלו דבריי לרעוא, ויתבדרון בי מדרשא, ויישמעו בפני כל בעלי התבונה והשכל הישר המביט נכוחה.

השתלשלות מנהגי העומר

כאמור, מנהגי אבל בימים אלו נזכרים בפעם הראשונה בימות הגאונים, אולם כפי שהדבר בא לידי ביטוי בכתביהם, מדובר במניעת נישואין בלבד. הדגש הוא על נישואין, ולא אירוסין-קידושין. ועדיין לא מצאנו שום גאון מימות הגאונים שראה להזהיר על תגלחת הראש או הזקן. והדבר אומר דרשני. שאם נהגו כמנהג אבל בימי אבלות, מה ראו לחלק בין נישואין לבין קידושין ובין נישואין לתספורת. ואף בזה עדיין בימות הראשונים לא הכל נהגו במניעה זו.⁴ ואבקש להדגיש שהמניעה לגלח את הזקן אינה רק מטעם אבל על תלמידי ר' עקיבה, כידוע ומפורסם, אלא מטעמים אחרים שציינו הראשונים: א. משפט הרשעים בגיהנום, לשיטת ר' יוחנן בן נורי, מפסח עד עצרת;⁵ ב. לפי שהם ימי דיין⁶ או ימים העלולין;⁷ ג. גזרות תתנ"ו באשכנז.⁸

4 ראה לרבי דוד אבודרהם, מחכמי ספרד במאה הארבע-עשרה, תלמיד רבנו יעקב בעל הטורים, בספרו אבודרהם, תפילות הפסח: "ונוהגין בקצת מקומות לא לישא אשה בין פסח לעצרת ושלא להסתפר". ושם נראה שראה לדברי הרי"ף גיאת והראב"ן, ולא נמשך אחריהם, וכן אחר רבו הטור, שכתב במפורש, אור"ח תצג: "נוהגין בכל המקומות שלא לישא אשה" וכו'.

5 שיבולי הלקט, ח"ב, סי' רלה, לרבי צדקיה הרופא, מחכמי רומא במאה השלוש-עשרה, בשם אחיו רבי בנימין, והביאו רבים. ראה באורך בין פסח לשבועות, פ"ח, הע' יט.

6 רבנו ירוחם (ב"ר משולם), נתיב ה' ח"ה, מחכמי פרובנס ומתלמידי הרא"ש בתחילת המאה הארבע-עשרה. וייתכן כי זו ראשית גלגול תפיסת המקובלים לימים אלו, האר"י ועוד. ראה באורך בין פסח לשבועות, שם, הע' יא.

7 ראה להרוקח הלכות אירוסין ונישואין, סימן שנה (לרבי אלעזר מגרמייזא-וורמס, גרמניה, מחסידי אשכנז במאה השתים-עשרה: "מנהג שאין נושאין בין פסח לעצרת לפי שימים אלו עלולים שנפל מגפה בתלמידיו של ר' עקיבא. ויש מקומות שנושאים עד ראש חדש אייר ומשם ואילך נמנעין". וכ"כ בעל שיבולי הלקט שם: "ויש מקומות שנהגו שלא להסתפר לאחר פסח עד ל"ג לעומר, וכן יש נוהגין שלא לישא נשים בין פסח לעצרת, לפי שהימים עלולין הן, שנפלה מגפה בתלמידי ר"ע. ויש מקומות שנוהגין לישא עד ר"ח אייר, אבל

עוד אדגיש שהמעייין נכוחה יראה כי רק מימות הראשונים במאה השלוש-עשרה לספ"ה, לפני ת"ש שנה לערך, אנו מוצאים לראשונה כי **רק מקצתם** נהגו במניעת תספורת הראש,⁹ ונמצא שמדובר במנהג חלקי, ואף מאוחר, ומשום כך הדבר בא בשיקול אצל גדולי הפוסקים עד אחרוני זמננו, מפני שמנהג מניעת תספורת נדחה מפני כל סיבה, מצווה וכדומה.¹⁰ לכן, לאור האמור לעיל, כל בר דעת ישאל את עצמו אם ראוי לקרוא למגלחים את זקנם בימי הספירה עבריינים ולמחות בהם, משום שהם עוברים לדבריהם על מנהג ישראל, או שמא יש להם על מה שיסמוכו בשופי ? !

איני נכנס לעצם תחילת ימי האבל וסופם, אם מפסח ועד העצרת, או מפסח עד פרוס העצרת או מנהגים אחרים שנהגו בזמנים אחרים. אולם העובדה שרבו המסורות והשיטות בעניין זה מעידה על יסודו ושורשו של מנהג זה.

עוד לנכון להדגיש לפני קוראי מאמר זה כי רק בעניין תספורת הראש בימים אלו, דיברו גדולי הראשונים, אבל לא דיברו כלל על תגלחת הזקן או למרבה סידור הזקן, מפני שלא היה מצוי בינותם לעשות כן.¹¹

לאחר ר"ח מתחילין שלא לישא". ואכן הגר"י קאפח, הליכות תימן, מהדורת תשס"ב, עמ' 52, הסביר מנהג מניעה זה בעקבות עסר – עסרין, שפירושו בערבית 'ימים קשים' של חוסר הצלחה ומזל. ושם בהע' 28 ציין לרוקח, משום שהימים עלולים, ומשהו מעין זה שמענו מפי הזקנות "מאה יספיקש", כלומר 'לא יצלח', כך שנראה כי מניעת נישואין שהתקבלה בדורות האחרונים אינה הוראה הלכתית אלא חששות הבריות וקפדנותם (ואכן כך תמיד שמעתי מאבי מורי שיחיה).

8 בין פסח לשבועות, שם ובמקורותיו שם.

9 ראה לראשונה בדברי רבנו יעקב בן הרא"ש, טור אור"ח, סי' תצג: **"ויש מקומות** שנהגו שלא להסתפר". ואמנם ראה אורחות חיים, לר' אהרון הכהן מלוניל, מחכמי פרובנס, בן התקופה (ראה לעיל לשונו, סוף הע' 1), שציין למנהג מניעת התספורת בסתם כמנהג כולם ולא מקצתם, אולם המעייין יראה שחלו בספר זה ידיים, שכן הוא היחיד שנקט בלשונו כלשון הגאונים, "ומאותה שעה" וכו', ולא רק איסור נישואין אלא גם תספורת, דבר שלא מצאנו אף ור"ע למי שקדמו. ועצ"ע בכתבי היד לספר זה.

10 ולהלן ראה דוגמאות לכך.

11 לדוגמה, ומינה תילף לנדון דידן, גזרו חז"ל שאין מגלחין במועד שמא ייכנס לרגל כשהוא מנוול, וכבר דנו הראשונים אם כשגילח בערב הרגל, יכול לחזור ולגלח במועד, והיו שהתירו, והיו דבריהן (ראה טור וב"י אור"ח תקלא). ואף השו"ע שם פסק לחומרה, שהדבר בכלל הגזרה, ועכ"ז דנו רבים מהאחרונים ועד אחרוני זמננו בדבר המגלחים זקנם יום יום אם הם בכלל הגזרה. ואציין כמה מהם, ובפרט דעת המתירים, שו"ת איגרות משה (פינשטיין), אור"ח ח"א, סי' קסג; הגר"ע יוסף (חזון עובדיה, יו"ט, עמ' קצב, סוף הע' סב), שאין למחות ביד המקילים לגלח זקנם במועד, כי בימי חכמי התלמוד לא דיברו במפורש על גילוח הזקן כי אם על תספורת הראש (עיי"ש שהביא משם החת"ס והחיד"א, ושכ"כ בשו"ת מקוה חיים מלכא. עיי"ש), ומ"מ יר"ש יחוש לדברי האחרונים; הגר"י קאפח (בביאורו שביתת יו"ט, פ"ז, הע' מד) כמו שלא גזרו בכיבוס כלי פשתן. עיי"ש; הגר"ש קורח (עריכת שולחן, ילקו"ח, ח"ז, סי' תקלא, סעי' ה) כותב: "לא דברו רבותינו ז"ל אלא בגילוח שערות הראש, ולא בגילוח הזקן. ולפי שבמחנותינו (=תימן) שום אדם לא גילח זקנו, ע"כ **אין הלכה קבועה לזמננו**". ושם בהערה נימק: "לפי שכל דבר שאינו שכיח אין בו משום מנהג, וצריך לשאול חכמי תורה האמיתיים שבזמננו כדת מה לעשות". ואחר דבריהם תמוה היה בעיני כי

מנהגי העומר בתימן

ועתה, בבואי לחקור ולדרוש במנהג תימן, ניכר הדבר כי ברוב התכאליל, אשר הם אבן מוסד במנהגי תימן לכל סדר השנה ואורח חייהם, אף שמצאנו שדנו בהלכות ספירת העומר, לא מצאנו דיברו על מנהגי ימי העומר.¹²

הגר"ח כסאר בתשובותיו (שו"ת החיים והשלום, או"ח, סי' קסב-קסג) הורה לאיסור, כי הכל כלול בכלל הגזרה, ואין מקום לניווול נגד דברי חז"ל הדרת פנים זקן. ואילו ראה דברי האגרו"מ ועוד שלא מבעיא שאינה בכלל גזרת חז"ל או איסור הפוסקים אלא שבענין ייפוי ונוי וניווול כל דור לדורו. עיי"ש.

ומכאן לנידון תגלחת הזקן בעומר, אם הוא בכלל מנהג איסור תספורת הראש, הנה רבים מגדולי האחרונים בזמננו קבעו לאסור, ואין לחלק בין שער הראש או הזקן (ויש אף שהביאו אריתם מדברי רבנו ירוחם, האוסר נטילת השפה. ועדיין יש להשיבם, שלפ"ד רי"ו, נמצא אבילות העומר, שהיא אבילות ישנה חמורה מאבילות חדשה, שלא נאסר נטילת שפם. ועכ"פ שיטת רי"ו יחידאה ולא נזכרה בפוסקים). אולם אציין כי בראש המתירים הרשל"ץ הגר"ע יוסף (חזו"ע יו"ט עמ' רסב) שכתב: "והחרדים לדבר ה' נזהרים גם לגבי גילוח הזקן (ושם הע' ג הראה מקורו משו"ת משפטי עזיאל וישכיל עבדי. עיי"ש. וראה עוד בשו"ת אורל"צ, ח"ג, פרק יז, סי' ד). ויש אנשים שהדבר קשה להם מאוד להמתין כ"כ לגילוח הזקן וכו' ובמקום צורך גדול יש להקל גם בכל ער"ש כי לא דברו הפוסקים בגילוח הזקן כלל בזמננו", ושם בהע' נא ציין בין היתר במקורותיו לא רק לאלו שהלכו אחר היתר הרדב"ז בר"ח אייר מחמת שעיקר הדבר מחמת מנהג ובטעם כל דהו דוחים, וכן אם בדרבנן או מצווה כסוכה אנו דוחים במקום צער, לא כ"ש הדבר במקום מנהג. אלא שיש לסמוך ע"ד שו"ת מקוה מים (מלכה) כאמור ושו"ת ישכ"ע ח"ו סי' ה בסופו, ונתייב עם, סי' שצג. וראה עוד לשו"ת עול"י ח"ב סי' קכה, שנשאל בדבר גילוח הזקן בספירה והשיב שלדעתו נכון לגדל זקן כל השנה מכמה טעמים (וי"ל בטעמיו ולא כאן מקומו), אך העיר: "ולמעשה דרכי להשיב לשואלים ע"ז כהאיי לישנא: אם מותר בכל השנה, מותר גם בעומר לכבוד שבת. והמבין יבין". ועו"ש חזר השואל אם ההיתר דווקא בער"ש לכבוד שבת או אף בשאר ימות החול, ובתחילה השיב שם בקצרה דווקא בער"ש. אולם שם בסי' קכו הוכיח בין היתר והעיר אות ב כי חושבים בטעות כי המנהג הקדום להסתפר בער"ש דווקא, ונמשכו בטעות אחר שושה"מ. אולם מלשונות מהרי"ץ מוכח כי זה כך היה המציאות, אבל אה"נ בכל עת מצוא ול"ד בער"ש כי ההיתר הוא ע"ב צער גידול שער ואף באר"י. עיי"ש. וכן הטמין דבריו בשע"ה ח"ג סי' צב הע' יד לגבי גילוח הזקן שדינו כתספורת הראש. עיי"ש ודו"ק. אולם ראוי להעיר כי בשו"ת החיים והשלום, כסאר, אור"ח, סי' קנו, נשאל אם באר"י יש היתר לגלח הזקן בימי העומר במקום שנהגו שלא לגלח, והשיב כי המנהג באר"י לא לגלח מחייב, ואין לשנות מפני המחלוקת, ורק בתימן התירו בער"ש כפי מנהג רובן שבער"ש מתגלחין, והעיר שדברי מהרי"ץ בשו"ת פעו"צ תמוהים. ודברי תשובתו אחר המחילה אינם ברורים, אם באר"י במנהג א' עסקינן, ובפרט שאף לדברי הנהגים איסור בתספורת בראש זה אינו בגילוח זקן, כאמור, ועדיין סתומים דבריו, למה תמוהים דברי מהרי"ץ? ! והרי דבריו ברור מיללו. וראה שם בשו"ת עול"י שגם השיב ע"ד. ואחר הכל, המעיין נכוחה יראה כי הרמב"ם בהל' אבל פ"ה ה"ב כתב במפורש שהאבל אסור בגילוח כל שער שבו (כלשונו): "וכשם שאסור לגלח שער ראשו כך אסור לגלח שער זקנו וכל שער שיש בו", ובכללם גילוח השפה. עיי"ש. ואילו בהל' המועד, שביתת יו"ט פ"ז הל' א, ה, התיר גילוח השפה והעברת שער בית השחי והערווה באישה, כך בודאי כשסתם (ה"א) באיסור גילוח מדובר רק באיסור גילוח שער הראש ולא הזקן כי לא היה מצוי. ואכן כך מצאתי כי דייק בשו"ת מקוה המים שם.

12 ראה לדברי הגר"י קאפח (הלי"ת, מהדורת תשס"ב, עמ' 52): "בכל סידורי תימן העתיקים, ובכל ספרי חכמי תימן הקדמונים לא נזכר שום מנהג ממנהגי האבילות הנהוגים בימי העומר, אפילו אותם מנהגים שכבר נזכרו בדברי הגאונים, אעפ"כ התפשטו בזמן האחרון כמה ממנהגי האבילות בעומר". ובשו"ת עולת יצחק (רצאבי), ח"ב, סי' קכו, אות ב, כתב תחילה בענין מנהג התספורת בתימן בימים אלו, שהמנהג הקדום

אולם כפי הנשמע מזקנינו וזקנותינו שנהגו להימנע מנישואין בימים אלו (ועדיין לא ברור אם כל ימי הספירה מפסח עד העצרת או מפסח עד ל"ג בעומר, מפני ששמעתי עדויות שונות בעניין זה), כנראה לא מחמת אבל ישיר על תלמידי ר' עקיבה אלא מחמת ימי דין וימים לא מוצלחים.¹³ ואף נראה שנתפשט מנהג זה רק בדורות האחרונים, ולא בגלל מסורה קדומה שהייתה בידם.¹⁴

להסתפר כדרכם בכל ימות השנה ללא שום חילוק כשיטת הגאונים, שלא הזכירו מניעה בתספורת כי אם בנישואין, וכן הרמב"ם לא זכר כלל מניעה אף בנישואין (ודעת מהרי"ץ שהלך בדרך האמצע, עיי"ש לטעמו), ושכן מוכח למהר"י צ'אהרי בפירושו צדה לדרך פר' אמור, שהדגיש שנוהגים הספרדים או מפסח עד עצרת או עד ל"ג שאינם מסתפרים, כי בימיו לא היה בתימן שורש וענף למנהג זה. עיי"ש. אמנם במניעת נישואין בתימן כתב שם שאין לנו ידיעה ברורה אם בימים קדמונים נהגו היתר, אך מסתבר שהיו אוסרים כדעת הגאונים. עיי"ש. ואחר המחילה, הסתברות זו וקביעה זו תמוהות. א. מה ראה להעדיף את מנהגי מקצת מהגאונים כפי שהוכחנו, לפסקי רבנו הרמב"ם והרי"ף שלא זכרו כלל מניעה בדבר, ובפרט שהם קרובים יותר לימות הגאונים, ואם הם ואף בימי הגאונים לא חששו לדבריהם, מנלן שבני תימן חששו להם כלל. ב. היכן צוין בסידוריהם העתיקים, התכאליל, הוראת מניעה בדבר, ומניין לחלק בין מנהג התגלחת למנהג הנישואין. אין זאת כפי הנראה כי רק בדורות האחרונים בעקבות מרן השו"ע פשטו מנהגים אלו.

13 ראה הליכות תימן להגר"י קאפח (מהדורת תשס"ב, עמ' 52), שציין כי ימי הספירה עסר ועטרין במובנה של המילה אצל הערבים 'חסרי מזל להצלחה', ושלכן נמנעו ההמונים מתחילת עסק ובניין או מנישואין, כי הימים עלולין (כדברי הרוקח. עיי"ש בהערה 28). רק אחר ל"ג, כי אז כבר אינו מזכיר בספירתו עסר וכו'. וכן נראה בפשיטות למהרי"ץ כי בראש תשובתו (שו"ת פעו"צ, ח"ב, סימן עו) ציין כי הימים אלו ימי דין נהגו בהם הכנעה, ולא מחמת אבל על תלמידי ר"ע. עיי"ש. וכך מצינו לרבים מהקדמונים בפירושים על התורה, אמור, שכתבו כי ימי הספירה ימי דין או מתח.

14 הליכות תימן שם. הר"י צובירי (ויצבור יוסף בר, ח"א, פרק יד, סימן יח) אומר כי בתספורת הראש בימי העומר לא נהגו איסור בימי קדם, ומלפני ארבע מאות שנה (?) החלו לנהוג איסור, רובם מפסח עד ל"ג שחרית, ויש יחידים עד ל"ד שחרית, ויש יחידי סגולה עד ערב שבועות. ושם ציין מקורותיו מתורת חכמי תימן, לראשונה מדברי מהר"י בשירי, שהעלה מנהגי הספירה במניעת נישואין ובמניעת תספורת בסידור משנת השע"ח סימן וראיה שכך היו שנהגו בזמנו. ותמוה הוא למעיין, שהרי מדברי מהר"י בשירי שם (שהביא משם סידור רע"ג, ואינו לפנינו, וק"ל כדבריו שזהו נוסח רע"ג בכת"י תימן) בלשונו ותרגמו, שנמנעו בקהילות ישראל מקשרי נישואין בימי העומר מטעם אבילות. ולפ"ז לדבריו כבר (היו ש)נמנעו בכל ימי הספירה מפסח ועד עצרת מנישואין. ועוד ציין בשם מהר"י בשירי (שהביא בשם סדר היום) שנמנעו מתספורת בימי הספירה כולם משום טומאה. עיי"ש. כך שאם דברי מהר"י בשירי הם עדות על המנהג בימיו ולא ליקוטי בתר ליקוטי היאך הר"י צובירי הסיק כי מלפני ארבע מאות שנה החלו רובם לנהוג להימנע מתספורת עד ל"ג או ל"ד ויחידים עד שבועות, איפכא מסתברא. עוד ציין למהר"י צ'אהרי (שנת השל"ה) בפירושו צדה לדרך, אמור, שהם ימי דין ומנהג מניעת התספורת מחמת כן. ותמוה שלא ציין מה שציין והדגיש מהר"י צ'אהרי עצמו, שזהו מנהג הספרדים. עיי"ש. עוד הוכיח מדברי מהרי"ץ, שסתם ולא העיר, כשהביא למדרש שמואל, שבהיות והם ימי דין נהגו בקריאת אבות ומנהג אבילות בתספורת ונישואין מפסח ועד עצרת. ותמוה הדבר כי מליקוט מהרי"ץ הוכיח, והתעלם מתשובת מהרי"ץ הארוכה (שו"ת פעו"ץ ח"ב סי' עו) כי רק כמ' שנה יצא א' והכריח על מנהג התספורת, כך שמנהג התספורת החל לרוב סמוך לימיו כשלוש מאות שנה. עוד זאת במנחת יהודה גופאן עה"ת, אמור, שהיה מקובל בדורות האחרונים בדברו על ימי הספירה, ציין בתחילה למנהג השרידים הנוהגים כהאריז"ל במניעת תספורת מפסח עד ערב שבועות.

ובאשר למנהג התגלחת או התספורת בימים אלו, כפי הנראה והנשמע בק"ק תימן, כי מנהגים מנהגים בדבר נהגו בדורות האחרונים,¹⁵ הדבר מוכיח כי כשאין מנהג אחיד, סימן וראיה הוא שבדורות הראשונים החזיקו במידת היתר בהם, ולא נמנעו כי אם בדורות האחרונים, מזה כמאתיים וחמישים, ולכל היותר שלוש מאות שנה. וכעדות ברורה לכך כי רק בדורות האחרונים רבתה אי הבהירות בעניין זה, ודבר נדיר מצאנו למהרי"ץ בתשובותיו "פעולת צדיק", שיצא מגדרו הרגיל והאריך בתשובה ארוכה אודות מנהג זה, ובוודאי מהרי"ץ לא כתב תשובה זו להשיב להמון העם ולעמי הארץ (מפני שהיו מתעייפים אילו קראו את התשובה הארוכה הזאת), אלא בעיקר לתלמידי חכמים שנטו בדורות האחרונים מן המנהג הקדום או הקדמון. לפיכך, כל בן דעה מבין שאם באים לדון ולהורות כפי שורת הדין בזמננו זה בדבר תגלחת הזקן או הראש, עלינו להעמיק ולנתח את תשובת מהרי"ץ, כי ממנה ישקו העדרים.

יסודות תשובת "פעולת צדיק"

לפני כניסתנו בשערי תשובת מהרי"ץ, נאמר שידוע ומפורסם שרוב ככל תשובות חכמי תימן הן בדרך כלל קצרות, כדרך שאמרו רבותינו ז"ל, "לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה" (פסחים ג ע"ב), ומה גם שבדרך כלל אינן תשובות על דרך הלימוד אלא הוראת המעשה. ואעיר בדרך אגב שעל פי רוב, כל תשובה נכתבה בקצרה בשולי השאלה של השואל. אולם מהרי"ץ, אם אפשר לומר כן, נמנה עם תלמידי החכמים המעטים בתימן שראו צורך לחבר אוסף שו"ת, כי כפי הנראה ראה אחרית מראשית, למען ידעו דורות הבאים. ואחל לדון בקצרה בנקודות חשובות בשו"ת "פעולת צדיק". וזה קיצור דבריו (חלק ב, סימן עו):

א. במקומנו ארץ התימן לא היו נוהגין כן כלל [=באיסור תספורת בעומר], רק מקרוב כמו מ' שנה היה מי שהכריחם, כך שנמנעו מהכרח ושלא מרצונם, לכן אין מנהג איסור כלל וכלל בתימן.

ב. גם בשאר קהילות ישראל, היו שהקילו בתספורת ערב שבת מכמה טעמים: א. כבוד מצות עונג שבת שהיא מדברי נביאים דוחה מנהג שאינו מן הדין ואינו סייג וגדר; ב. המצטער פטור ממצות עשה מהתורה, לא כ"ש מנהג כזה; ג. הלכה כדברי המיקל באבל, כ"ש במנהג כזה.

ואח"כ חזר והזהיר על כך, וציין על אף שנוהגים להקל בל"ג, אבל אנו אין אנו מסתפרים בכל צד ואופן עד עצרת. א"כ מוכח מדבריו שעד ימיו לא נהגו כהאר"י כי אם יחידים.

15 ראה לדוגמה שמנו כמה מנהגים, עריכת שולחן, ילקוט חיים, ח"ו, סימן תצג, הביא ארבעה מנהגים; שע"ה ח"ג סי' צב סעי' ו' ג' מנהגים; איסור נישואין ותספורת בימי העומר, הר"א אריה (וחש), מאמר בתוך הלכה ומסורה, התשע"א, חו' ז, ד' מנהגים.

- ג. מחשש קבלת נדר, יש להתיר לחומרה ולא יותר.
- ד. מנהג למעשה של גדולי הדור להסתפר בערב שבת, כמו מהר"ד משרקי בעל "שתילי זתים" ומהר"י צאלח והבאים אחריהם, הוכחה לביטול חשש מנהג איסור בדבר.
- ה. חשש "לא תתגודדו" לא נאמר במנהגים שאין להם שורש ועיקר, וממילא גם אם הרוב נמנעים, אינם יכולים לכופף את המיעוט בזה.
- ו. היו תמיד יחידים שלא הסתפרו, אך אין מהם ראייה שזה המנהג הקדום.
- ז. מנהג הבא בכפייה ובהענשה במאסר וכיו"ב אין לו תוקף מנהג כלל.
- ח. שתיקת גדולי הדור לעסקני ציבור כפייתים אינה בגדר הסכמה בדין או מנהג, כיוון ששתיקתם היא מחמת השלום וכדי לשמור על מורא מלכות.
- ט. גם מי שנהג כאמור, יכול לחזור למנהגו העיקרי, ואין במנהגו תורת נדר: א. כיוון שאין פיו ולבו שווים; ב. קבלה מוטעית שהדבר אסור מעיקרא; ג. מנהג אבות צריך התרה רק במקום שידעו שהדבר מותר ונהגו איסור, כי נהג לגדר וסייג, אולם מי שנהג איסור ע"פ הבנתו המוטעית אינו צריך התרה.
- י. אין זלזול במנהג בביטול מנהגי הראשונים, כמובן על פי הוראת חכם באיסורים וכל שכן במנהגים.
- יא. שתיקת ראשי העם אינה בגדר הוכחה לקיום המנהג או הודאה בו או הסכמה לו משני טעמים: א. מניעת מחלוקת; ב. שמירת כבוד.
- יב. אין לנהוג סימני אבלות בשבת על חורבן המקדש, כל שכן בדבר שאין בו חיוב בחול. וכן אין לעורר צער בשבת.
- יג. המתעסק באבלות בשבת כמתעסק בדבר עברה.
- יד. אין תורת מנהג בגדר נדר על מה שנהגו בו בלא קבלה או שלא נהגו בו כל ישראל.
- טו. מנהג רוב העולם בתספורת בעומר, שאינו נוהג בימים שאסורים בספד ותענית (חודש ניסן, ר"ח אייר): א. מנהג מבטל מנהג; ב. מצטער פטור; ג. יש קהילות שלא נהגו במנהג זה כלל, והם נוהגים להסתפר בכל ערב שבת בעומר לכבוד שבת, כך שמנהג זה אינו קבוע.

טז. הרדב"ז נהג היתר נגד מנהג עירו, כיוון שלא שייך שינוי מנהג בזה. קבלת הרדב"ז יותר מדברי השו"ע, כיוון שהלכה כדברי המיקל באבל אף ביחיד נגד רבים, ואם כן באבלות חדשה, לא כל שכן באבלות ישנה.

יז. מנהג שאין לו שורש הוא מנהג בטל בעלמא.

יח. מנהג שיש בו קצת הפסד מצווה אינו מנהג.

יט. אין צורך בחרטת הקהל ובהתרת יחיד מספק.

כ. אין להתיר לבטל עונג שבת במקום ראיות מוכיחות והפסד מצווה.

כא. מנהג [איסור תספורת בין המצרים] אינו מנהג מפני שהוא פוגם בקדושת השבת, ואין מנהג לעבור על דברי תורה (חמ"י).

כל הלומד את תשובת מהרי"ץ לאורכה ולרוחבה, לא רק שמכיר בגדולת מהרי"ץ, אלא שמכיר ומעריך את מנהג חכמי תימן הקדמונים, ועל הכל לומד על כללי ההוראה במנהג זה בכלל ישראל, ובמנהג תימן בפרט.

הוראת מנהגי תימן בארץ

אחר הדברים, ואחר מחילה רבתי, תשובה מוצאת לאותם מורי הוראה מיוצאי תימן אשר בארץ אשר מורים לחומרה אם להתיר תספורת בערב שבת כאן בארץ, או תגלחת הזקן (וזאת כפי הבנתם שאם נאסרה האבלות בימים אלו, אינה ניכרת כי אם בניוול זה, ובוודאי אבותינו, שלא גילחו את זקנם ולא סידרו אותו בכל ימות השנה, בימים אלו היו שמחים בקבלת בניהם חומרת אבלות זו). כפי הנראה, לעניות דעתי, לא עיינו היטב בתשובת מהרי"ץ, כי אם מקופיא, ולכן המסתפרים והמגלחים את זקנם בעומר בכל יום, לאו דווקא בערב שבת, מותרים בשופי. ועל ההוויים מה היו אבותם מורים בימים אלו, עליהם להביא ראיה לאיסור, מפני שלא באו אבותינו לידי כך ואין מקום לחדש איסורים כדרך המליץ: "חדש אסור מן התורה", "עושה חדשות בעל מלחמות".

אני מבקש לדון בעיקר במאמרו של הר"א אריה (נח"ש)¹⁶ שראה לנכון לפרט את מנהגי הספירה בתימן ולסייעם רוא"ח, אך יצא בקולמוסו ב"קול רעש גדול" להוכיח מי

16 הלכה ומסורה, התשע"א, חוברת ז. ואמת אגידה כי שאלתי לכמה ממורי ההוראה הכותבים בחוברת זו, אם לנכון להשיב, והשיבוני: אתה צודק, אבל שוא"ת עדיף. ועם תשובתם לא ידעתי להשיב את נפשי, וכי מדובר במנהג או בהוראת הלכה למשה מסיני? וכי זו הלכה ומסורה? וכי לדעתם עדיף שיהו מצעירי הצאן הולכים שולל אחרי המרבה בדברי חומרות ופרסום גדול? אדרבה, מנהג אבותינו תורה הוא, וזוהי דרכה של תורה, "ולא תגורו מפני איש" אמר רחמנא!

מבני תימן ומחכמי תימן הצעירים¹⁷ אשר בארץ המורים להיתר תגלחת הזקן בימים אלו. וחששותיו הן, כפי שאביאן בקצירת האומר, ואשיב חורפי דבר אחת לאחת:

כתב כת"ר:

ואען ואומר שאם כל משענתם רק על פי מהרי"ץ מעיקרא ליתא, ומתרין אנפין. האחד- הנה ראשית אומר שכל המנהג הזה שהעלה מהרי"ץ וכו' שמעתי וכמעט שלא נהגו בו בדור האחרון בתימן אלא חלק מתושבי צנעא ויחידים בעוד כמה מאגפיה, אך הרוב המוחלט בכל ערי תימן נהגו א' מג' מנהגים שהזכרנו [...]. ואף אמנם אם נאמר שיש לתלות בדברי מהרי"ץ וכו', הני מילי לאלה שנהגו בזה אבותיהם והם כביכול ממשיכין לנהוג כמותם אך אלה הדורים פה באר"י הנתלים בדבריו כמעט ואין מי שיאמר אבותי נוהגין כן וא"כ מהיכתי תיתי לשנות מנהג אבותיהם, ואם כי האריך בזה מהרי"ץ, אם אפשר לשנות ולחזור למנהג הא' כדבריו, ה"מ בזמנו שהיה ברור להם שהם שינו מנהג, אך בזמנינו כבר נהגו רובם ככולם כמנהג איסור תספורת ולכן אין להם לשנות, ועוד צ"ב.

אחר המחילה, נראה כי התעלם מתשובת מהרי"ץ ויסודות התיורו, כפי שהבאתי לעיל, כך שהיה חוסך מעצמו העלאת קושיות באויר תימן שמהרי"ץ תירץ אותן למעיין בתורתו. ולענ"ד, הגם אם שמועתו נכונה, והרוב נהגו בדור האחרון שלא כדברי מהרי"ץ, דבר הצריך בדיקה אם שמועה זו נכונה,¹⁸ איני מבין את הנחתו, כי מה מועילה הכרת רוב הציבור? אדרבה, גם מהרי"ץ מעיד בעצם תשובתו הארוכה שבימיו התחלפו מנהגים, אבל בדרך הכוח ולא בדרך המוח, וכפי שתיאר, רבים מגדולי הזמן נכנעו מטעמי שלום בית ומוראה שלמלכות, ונמצא שאין מקום לטענת "אחרי רבים", כי "לא מרובכם [...]. בחר ה' [...]. בכם כי אתם המעט", ובדרך המליץ נאמר: "לא תהיה אחרי רבים לרעת". יתרה מזו. וכי בגלל שיהדות תימן קטנה באוכלוסייתה בארץ ישראל בהשוואה לעדות אשכנז וספרד תבטל במיעוטה במנהגותיה? ! והרי קבעו חכמים שבריה או חתיכה הראויה להתכבד אפילו באלף לא בטיל. וכבר האריך מהרי"ץ להוכיח שהמנהג שנתקבל יסודו בקבלה בטעות ובכפייה. נמצא שרק מי שברור לו שאבותיו קיבלו עליהם מרצון ולא בלחץ או בכפייה חברתית של מנהיגי וחסידים השולחן ערוך, עדיין חייב לחזור ולהחזיק במנהג אבותיו, כך שמי שאין מנהג אבותיו מבורר בידו עליו לנהוג כעיקר הדין. לענ"ד, המציאות בימינו מוכיחה כי רבים נהגו בפרט בארץ אחר שראו את מנהגי שאר העדות, ולא ידעו ולא הכירו בתשובת מהרי"ץ או בדברי "שושנת המלך", וגם מכיוון שלמדו בשיבות בני אשכנז וספרד על מנהגותם, ולכלל חכמי תימן הצנועים בבתי מדרשותיהם לא הגיעו (ולמצער, יש שלא ידעו בתום לב, ויש שהחזיקו מחכמי

17 איני יודע על שום מה נקט הצעירים, וכי הוראת הזקנים או המבוגרים אחרת? ! שמא רמז כי הצעירים לא שימשו, וע"ז וכיו"ב נאמר: אם קבלה נקבל, ואם לדין יש תשובה.

18 ראה לשון עריכת שולחן שם, הע' יב, עמ' קפ: "שלא נתפשט מנהג זה ברוב המקומות אצלינו".

תימן ומנהג אבותיהם כלא שווים לרבותיהם בשיבות. ודל"ח). ואף גם זאת, לחצום הלוחצים, שהמנהג בארץ ישראל כמרא דאתרא, מרן השו"ע, שאם לא כן, חלילה יצאו מכלל ישראל, ונמצא שלא ידעו על מה נסמכים מנהגות אבותם. נמצא שדברי מהרי"ץ יפים בשעתם (כדברי הרב הטוען), ועדיין הם יפים בזמננו זה, ועדיין לא נס ליחס, והמציאות לא נשתנתה מאז. וברוך ה', בימינו רב הפרסום הן בתורה שבכתב הן בתורה שבעל פה, ורבים מתחקים אחר שורשי מנהגי האבות הראשונים. אשריהם ישראל.

עוד זאת אעיר בחדא מחתא לדבר ושמועת הטוען, שנהגו יחידים ומיעוט בדור האחרון, עליו להביא ראיה לאיסור זה ולהוכיח כי כבר כמה מאבותינו בתימן שקיבלו עליהם איסור בתגלחת הראש, קיבלו עליהם איסור שווה בתגלחת הזקן בימים אלה יותר מכל ימות השנה, ובוודאי שלא גילחו את זקנם ולא סידרו אותו בכל ימות השנה. אם כן, מה ראיה יש ממעשיהם למנהג הראוי בימים אלה !!

עוד כת"ר:

מ"מ הנראה לענ"ד בפשטות שאין שום מקור כלל למנהג זה של צעירי זמנינו להתלות בדברי מהרי"ץ, ומנימוק אחר, והוא שהרי אמרו ז"ל וכו', כשאדם אומר שמועה מפי חכם, צריך שיהא בעל השמועה כנגד עיניו וכו', האם היה מסכים שאלו הם דבריו, וזו כוונתו, ועי"ז ישקול היטב את דבריו בדברי בעל השמועה.

ואחר המחילה, הנני רואה כי הרב החכם הצליח להפוך קערה על פיה ברוב חריפותו, "לפום חורפא שבשתא" (כבא מציעא צו ע"ב; נידה לג ע"ב). אדרבה, בעל השמועה לנגד עיניי הוה מחי לי "במרזפתא דנפחא עד דמכוין דעתיה" (ברכות לד ע"ב). וכאמור, מהרי"ץ והבאים אחריו – שושנת המלך, תורת חכם, והרע"ם קורח, וחברו מהר"ח משרקי – החזיקו בביטול המנהג החדש של הנוהגים במניעת תספורת הראש¹⁹ אף בלי היתר נדרים, ולא כל שכן בגילוח הזקן, שלא דיברו ולא נהגו בו מעולם.

ההיתר לגלח את הזקן לבני תימן כל ימות השנה

עוד כתב כת"ר:

והנה ידוע שבתימן לא נהגו כלל לגלח זקנם, ואף לא סיפרו או קיצצו ממנו, ואם ח"ו היה אדם משונה בדעתו שעשה כן נקרא בפי הכל 'מחלוק אלדקן' וכו' שהוא ביטוי שלילי ותמור ביותר אפי' אצל אוהמ"ע וכו', וא"כ נתבונן נא באם היו באים לפני ושואלים את כבו' מהרי"ץ ז"ל האם מותר לנו לגלח זקן בימי העומר, מה היתה תשובתו? בודאי היה משיב להם בשלילה לאיסור ובנימוק

19 ראה תשובתם למעשה, עריכת שולחן בהע' שם.

'הבו דלא לוסף עליה', שכן גם בשאר ימות השנה אין מנהגינו לגלח, ומי שמשנה ידו על התחתונה ועובר בלאו של לא תיטוש. ומה שנהגו ה"מ בתספורת הראש שכל פעם שמגלח ראשו וכו' מקיים מצות לא תקיפו וכו', משא"כ בגילוח הזקן, לא רק שאין כאן מצוה אלא ח"ו הסתייגות ממנהגי אבות, ואז בוודאי היה מורה לאיסור.

ואחר המחילה, אומר שהיקשיו והנחותיו ודימויו מוטעים, דימוי מילתא בלא מילתא אני רואה, כך שלא מיניה ולא מקצתיה, ומהרי"ץ אם היה בתימן עד היום הזה, לא היה נשאל מעולם על תגלחת הזקן, כי להוי ידוע שארץ התימן אינה כמדינות המערב והנצרות המודרניות אלא מדינה אסלאמית דתית, וכל המודרנה לדעתם היא תורת הכופרים הנוצרים, ולא העלו כלל על דעתם בתגלחת הזקן. וגם אם מהרי"ץ היה זוכה לעלות לארץ ישראל ולהישאל על ידי בחורי חמד ופרחי בני ישראל (ממיטב בני הישיבות השוקדים על תלמודם) אשר הם "מחלוקים" בכל ימות השנה, וחזותם על פניהם החיצונה שלא כמידת אבותם, בוודאי היה מורה לפי שורת הדין, שהרי כבר אמרו בתלמוד: "הדרת פנים זקן" (שבת קנב ע"ב), הדרה והידור ותו לא מידי. אך מעיקר הדין, כל גילוח שאינו בדרך השחתה וסידור זקן, ייתכן שהוא נאה להם ונאה לעולם, וכל דור והדרו, כפי שמורים גדולים וטובים כמובא להלן.

והנה ראיתי כי רבים אומרים שגילוח הזקן בכל ימות השנה הוא בכלל איסור "אל תיטוש", שהרי אבותינו מקדם לא נהגו בו, וגם יש להימנע ממנו משום "ובחוקותיהם לא תלכו". אולם כבר השיב לנכון והוכיח בזמנו בארץ אירופה את מי שהרים ראש בקריאתו למתגלחים "מקור משחת", הלוא הוא רבן של ישראל, הגאון רבי משה סופר, המכונה חתם סופר, מגדולי רבני אשכנז, שאין לחוש בגילוח הזקן. וזה לשונו:²⁰

אבל אשר שם פניו נגד מגולחי הזקן, לא ידעתי מה הרעש הגדול הזה. לכו נא ונוכחה אי משום חוקת הגויים, אשאלהו ויודיעני מי התיר לנו נעלים שחורים, המבואר בש"ס לאסור מסאני אוכמי, ולהפליא ענין אמרו במס' תענית כ"ב ע"ב דהוה מסיים מסאני אוכמי, ויעיין ב"ק נ"ט ע"ב ובתוס' שם ד"ה דהוה מסיים, ובשיטמ"ק שם מחלק בין שחור לאוכם, וזה מסכים קצת לפי' ה"ג דמייתי תוס' פרק אלו טרפות מ"ו ע"ב ד"ה אוכמי, הנאמר שהוא מקור משחת, כאשר כתב על עם ה' אלו, לא ניחא למרייהו למימר הכי, והוא דבר דלא נמצא בש"ס ופוסקים וגם לא בשום ספר מספרי חצונים שיהי' הפרש בין ישראל לאינו ישראל בגילוח הזקן, כי אז גם כל האומות היו מגדלים זקניהם. ויעיין בש"ס שבת קנ"ב ע"א, תלת אמרת לי תלת שמעת וכו', וברבה בראשית פ' י"א סי' ז', פילוסוף שאל את ר' יהושע וכו' מפני מה אותו האיש מגלח פאת ראשו ומגדל זקנו וכו'. יע"ש. אבל לא נמצא בשום מקום שיהיה בזה משונה מנהג גויים. ומה

20 שו"ת חתם סופר, חלק א, אורח חיים, סימן קנט.

שרמז לספרי מקובלים שכתבו שלא להושיט ידים בדקני כלל, אין לי עסק בנסתרות, אבל מהם ומהמונם הותרה הרצועה לגמרי בכל ארץ אטלי, שכל חכמיה מגולחי זקן, ונתלים באילן גדול, ר' מנחם עזרי' בעל עשרה מאמרות, אבי המקובלים, שהוא היה מגולח מבלי השאיר שיערה א', וכן העיד עליו הישר מקאנדיא באילים שלו, והיה אומר שעפ"י חכמי המקובלים, אין חוץ לארץ ראויה לכך. ומה אאריך במה שאין לי יד ושם בו, אבל אבותינו הנהיגו עצמם כן על צד ההכרח הגדול, ולא מקור משחת, ח"ו, אלא בקדושה יתירה, והוא בימי גזירת תנ"ו, והרועים וכדומה התיירו גדוליהם להמכתתים רגליהם לשנות מלבוש ולגלח זקנם שלא יכירום האויבים, כי אז כבר גלחו הגוים זקניהם עפ"י מעשה ממלך פולין א' שהי' סריס, כמבואר בספרי הימים, והתיירו חז"ל שהיו בימים ההם לעשות כן. ולהיות גלוח הזקן דבר שאי אפשר להשתנות, והיו נכלמים מאוד האנשים ההמה בשובם לביתם, על כן נשתרבב המנהג שלא לגדלו כלל, רק סימנא בעלמא שזה יגולח ויגדל בקוצר זמן, שבן לילה היה. ורק אך מופלגי תורה היושבים בביתם הם מגדלים אותו. ואותן שלפני גזירה ההיא שברחו לארץ פולין לא באו לכלל זה. והנה זה ברור ונכון כי אילו היה תחלת מנהגו באיסור, היה משום חוקי הגוים. אבל אחר שכבר נהגו ישראל לגלח, תו אין בו שום נדנוד ופקפוק כלל, אפילו ריח איסור אין בו. אבל הך דמסאני אוכמי לא ידעתי איך נתפשט. ע"כ צריכין אנו ללמוד זכות ולומר שנתפשט ג"כ בתחילה בהיתר, וכיון שהותר הותר. והנה יעיין ביורה דעה סימן קנ"ז ס"ב, ויעיין ש"ך ס"י קע"ח סק"ד הקשה אמהרי"ק, ובחידושי למסכת חולין (ק"ו ע"א ד"ה מים) ישבתי ת"ל יתברך באופן הנאות, ואי משום מספריים כעין תער, זהו חשש רחוק, ושרשו פתוח מתרומת הדשן (ס"י רצ"ה, מובא ברמ"א יו"ד ס"י קפ"א ס"י), כשהזוג חדוד מאוד, יש לזהר אולי יחתוך בתחתון לחוד, וידענא שהוא מידי דלא שכיח, גם מההשחתה תחת הגרון, המעיין בש"ס [מכות כ' ע"א] וראשונים יראה כי ממש לית מאן דחש לדברי ר"ח (המובא בב"י יו"ד ס"י קפ"א ד"ה ופיאות) בזה. והמחמיר קדוש יאמר לו. והמקיל לא יאמר עליו מקור משחת, ח"ו. כללו של דבר, כל מה שאמר מכ"ת באגדת ריב"ח (אולי הכוונה לבכורות ח' ע"ב, עיי"ש) הנמשל הוא טוב וקדש קדשים, והמשל שהיסב פני' על חטא קל וקטן לא יקרא ח"ו בשם חטא ועון, חלילה וחס. והאומר כן עתיד ליתן הדין בלי ספק, והייתי יכול להמשיל משל אחר, אבל "ועמך כולם צדיקים" כתיב. ויהי' ממחזז פלוני או פלוני.

הארכתי בהבאת דברי החת"ס המפורטים למען ילמדו רבים בינה ויתפסו ביושר שורת הדין. ובר מן דין, הייתי מוסיף לשאול, לשיטת החוששים ל"אל תיטוש" ומנהגי אבות ומשום "ובחוקותיהם", האם יש מאן שהוא מחכמי תימן אשר בארץ שהחליף מחלצותיו (פראק והמבורג) בריש גלי, ואשר קרא לבני תימן להחזיר עטרה ליושנה בלבישת שמלה (ענתרי) וכובע תימני לראשו (שושה), לקיים מה שנאמר: "שמלתך לא בלתה מעליך",

אשר כידוע אינם נחלת ארץ אבותינו תימן (ואף לא נחלת גויי הארץ, כידוע), כי אם נחלת ראשי הנצרות והכמורה כביטויים השלילי של בני תימן: נַצְרָאנִי פֶּאפֶר !!

עוד זאת אעיר, כי כבר כתבו רבים להלכה, הן ביחס לתגלחת הזקן באבלות שלושים הן בחול המועד הן בימי העומר את יסוד דברי "מגן אברהם" (תקנא ס"ק יד) ו"מחצית השקל" (שם ס"ק יב) וחתם סופר, שחז"ל דיברו בתגלחת הראש, לא בתגלחת הזקן כבימינו, כיוון שלא הייתה מצויה בימיהם. וזה לשון חתם סופר בעניין זה:²¹

ואי גלח עצמו ביום ראשון, לכאורה הי' נראה דאסור לחזור ולגלח בתוך ימי המשתה מטעם שכ' מג"א ס' תקנ"א סק"ד, דאפי' לכבוד שבת אסור לספר, מפני שבלא"ה אין אנו נוהגין לספר בכל שבוע, ומכ"ש הכא, שכבר ספר עצמו ביום חתונתו, ועדיין לא עברו עליו ז' ימים. ומ"מ נ"ל דאם מצטער או מנוול בזה אין להחמיר, דבלא"ה נ"ל עיקור דהמג"א וכל הפוסקים לא מיירי רק מתספורת הראש, אבל מתספורת הזקן, הנהוג עכשיו ומצער הרבה ומנוול אותן מאוד, מזה לא דברו ולא עלה על לבם. ועוד נ"ל דחז"ל הקילו באלו וכיוצא באלו, משום ששניהם מצטערים, דפשיטא שגם היא מצטערת אם החתן מראה אבילות ולא מתחזי ביפיו, והיא איננה אבילה. ואין אנו רשאי' לצערה בימי שמחתה. וכן בהיפוך. וכדמות ראי' מש"ס דמ"ק י"א ע"ב גבי מר ברי' דר"א ברי' דרבא, דפסיק לגמלי', ואיקפד רב אשי, דנהי דלפסידא דידי לא חייש, לפסידא דאחריני לא חייש. וה"נ כן. ואמנם אי שניהם אבילי', אפשר דה"נ דאסור.

ואכן ראה לגדולי חכמי דורינו הגר"מ פינשטיין,²² הגר"מ מלכה,²³ והגרי"ד סלובייצ'יק,²⁴ והגר"י קאפת,²⁵ והרשל"צ הגר"ע יוסף²⁶ ועוד²⁷ שהורו להיתר בתגלחת בחוה"מ. והגר"ע יוסף התיר אף בימי העומר למנהגם. וזה לשונו:²⁸

- 21 שו"ת חתם סופר, חלק ב, יורה דעה, סימן שמח.
- 22 איגרות משה, אור"ח, ח"א, ס' קסג. ושם, אחר שהאריך ודן, הוא אומר: "ולכן ברור לע"ד דבזמננו במדינתנו שנוהגין אלו הרגילין בתספורת הזקן להסתפר בכל יום, ואף אם ביום אחר יום או אחת לשלשה ימים, ליכא שום איסור (וה"ה כיום באר"י שרגילין בכך כפי המציאות הנראה – צ"ע). ואולי גם הנו"ב יודה בכזה דמשמע שם בסוף התשובה שרק יחידים היו רגילין להסתפר בכל עת בזמנו ובמקומו. אבל מ"מ איני נוהג להתיר אלא למי שיש לו צורך ביותר או מצטער ביותר, ואם אחד ירצה לסמוך ע"ז גם בשביל היפוי לבד, אין למחות בידו, כי מעצם הדין הוא מותר לע"ד". וראה עוד שחיזק דבריו שם באור"ח, ח"ד, ס' קיא.
- 23 רב העיר ואב"ד פתח-תקווה, שו"ת מקוה המים, ח"א, אור"ח, ס' י"א. ושם העיד כי רבים טובים מבני מרוקו, ואף ת"ח, היו מתגלחים. עיי"ש.
- 24 ראה שנה בשנה, תשלד, עמ' 223; נועם כא, עמ' רנב, הערה 5, ע"פ יסוד דברי הריטב"א בחי', מו"ק, ח, ב: "עושה אשה תכשיטה במועד. פי' שזה צורך הגוף הוא, וכעין אוכל נפש, ולפיכך עושה כדרכה ובלא שינוי ובטירחא רבה, ולא גזרו בה שמא תכנס לרגל מנוולת, דקשוט מילתא דצריכא כל יומא ויומא הוא, ועוד שאין דרכן להשהות". ותגלחת הזקן בימינו לא גרעה.

והחרדים לדבר ה' נזהרים לגבי גילוח הזקן. ויש אנשים שהדבר קשה להם מאוד להמתין כ"כ לגילוח הזקן, ולכן נהגו היתר לגלח בר"ח אייר וכו'. ובמקום צורך גדול יש להקל בכל ערב שבת, כי לא דברו הפוסקים בגילוח הזקן בזמנם.

ואוסיף להחכימך כי כבר כתב הגאון רבי בן ציון אבא שאול ראש ישיבת "פורת יוסף" בירושלים²⁹ כי גם לפי הקבלה והמקובלים, שנמנעים מלהסתפר מפסח ועד העצרת, מפני שהם ימי דין, אין זה אלא בשערות הראש, שהן דין, ולא בשערות הזקן. עיי"ש. כך שכל הבא במנהגו ובחומרתו מפסח ועד העצרת, אין זה בשערות הראש, ומכאן שהמחדש איסור בדבריהם הוא בכלל משנה, וידו על התחתונה.

עוד זאת אציין כי מהר"ד משרקי, בעל "שתילי זתים", שבדרך כלל סמוך ונראה בהוראה על שולחן מרן בשולחן ערוך, לא רק שעשה מעשה בתגלחת הראש בעומר בערב שבת, כעדות מהרי"ץ בתשובתו שם, אלא אף גילה את דעתו נגד מרן שולחן ערוך, שהוא מנהג טעות, כדעת הרדב"ז, ועוד התיר תספורת בראש חודש אייר.³⁰

לסיכום

- א. כל מנהגי העומר קלושים הם ביסודם, ובפרט מניעת תספורת הראש, כמבואר בפוסקים, והם נדחים בטעם כל דהוא.³¹
- ב. מנהג תימן הקדום להסתפר בשופי בימים אלו, אך בדורות האחרונים רבו הנוהגים והמנהגים.

25 כביאורו, שביחת יו"ט פ"ז ציון מד: "נראה שמה שפסק רבנו וראב"י אב"ד וריב"א כר' יוחנן דס"ל דכל כי האי גונא כלומר דומיא דכלי פשתן הצריך כביסה תכופה לא היה בכלל גזרת חכמים שלא לעשותו במועד. כי גם כאשר עושה אותה הפעולה בערב יו"ט יש צורך לעשותה גם במועד. ומינה לאותם הנוהגים להתגלח בכל יום לדעת רבנו אין איסור להתגלח במועד, וכדרך שמותר בחול כך מותר בחוה"מ. אמרתי כדרך שמותר בחול, כי לדעת רבנו אסור מדרבנן לגלח במספרים כעין תער, וכפי שבארתי בפ"ב עבודה זרה ע"ש ודלא כהכס"מ שם. ולענין גלוח בחוה"מ עיין גם נוב"י וחת"ס הובאו דבריהם בשד"ח עמוד רב והלאה".

26 חזו"ע, יו"ט, עמ' קצא, הערה סב.

27 ראה עוד באורך בספר תגלחת בחולו שלמועד.

28 חזו"ע שם, עמ' רסב, סעיף לו.

29 שו"ת אורל"צ, ח"ג, פרק יז, הערה ו.

30 כלשונו שם, תצג, ס"ק יא: "דכיון שעיקר הדבר תלוי במנהג המקום שנהגו כך מנהג הגון הוא ואין מוחין בידם דאדעתא דהכי קבלהו" וכו'.

31 דוגמת לשונות החיד"א בשו"ת חיים שאל, ח"א, סימן ו: "דמנהג זה קל מאוד", "דמנהג זה גרע טובא". ולהר"י חגיז מחו"ר י-ם בשו"ת הלק"ט (=הלכות קטנות), סימן גל: מנהג בטל בעלמא" או "אבלות ישנה כזו שאין לה שורש". וראה עוד שו"ת יין הטוב להרשל"ץ הגר"י נסים שם, ולשו"ת יבי"א שם, להרשל"ץ הגר"ע יוסף.

- ג. המגלח את זקנו (בדרך המותרת) בימים אלו נוהג כשורה, ולכולי עלמא יש לו על מה שיסמוך, ובפרט לכבוד שבת, כי לא נהגו אבותיו ואבות אבותיו לא בגילוח הזקן ולא בסידור הזקן בכל ימות השנה.
- ד. המורים לחומרה בגילוח הזקן בימים אלו לבני תימן, וכן המוכיחים על כך, אינם נוהגים כשורה, בפרט כשיש צורך באהבת חינם בימים אלו, ואינם אלא בבחינת "עושה חדשות, בעל מלחמות".
- ה. מי מבני תימן שהחל לנהוג זה מקרוב בארץ, והנהיג את עצמו שלא לגלח את זקנו, כל שלא ידע שהדבר מותר לחלוטין מעיקר הדין, ורק נהג מחמת שראה אחרים נוהגים בזה, רשאי לגלח, ואינו צריך התרה למנהג שבטעות.
- ו. ראוי שכל תימני המצוי בקהילה שכולם נוהגים שלא לגלח את זקנם בימים אלו ינהג כמותם, לא מצד "לא תגודדו", אלא כפי מה שאמרו (מסכת דרך ארץ זוטא פ"ה ה; הו"ד שו"ת הרמב"ם סי' רסב): "לא יהא אדם ער בין הישנים, ולא ישן בין הערים, ולא בוכה בין השוחקים, ולא שוחק בין הבוכים, ולא יושב בין העומדים, ולא עומד בין היושבים, ולא קורא בין השונים, ולא שונה בין הקוראים. כללו של דבר: אל ישנה אדם ממנהג הבריות".